

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 11.04.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/o.pdf>

Oksepløyingsprinsippet

Gresk “boustrophedon”, som betyr “okse-vending”. En måte å skrive på der skriveretningen skifter for hver linje. Ble brukt i de eldste tekstene i den greske antikken.

“With their new alphabet the Greeks originally wrote from right to left, gradually changing to writing the first line from right to left, the second from left to right, and so on throughout the document. This back-and-forth writing was called boustrophedon, “the way a yoke of oxen turns to plough.” ” (Kilgour 1998 s. 36)

“The ancient Greeks experimented with a method called boustrophedon (literally, ox turning, referring to the ox’s reversal of direction at the end of plowing one row to start the next one). Texts were written bidirectionally, left to right on one line, then right to left on the next. This method would seem to allow reading to proceed continuously, uninterrupted by line sweeps. Try it.

Here we have a nice normal first line.

.siht ekil nettirw eb dluoc enil txen ehT

Wow that is pretty deeply unpleasant.

?bad Not. ?method this about What

No way! These “fixes” make reading harder, not easier!

Bidirectional reading was one of those little experiments during the development of writing that didn’t work out.” (Mark Seidenberg i boka *Language at the Speed of Sight: How We Read, Why So Many Can’t, and What Can Be Done About It*, 2017; her sitert fra <https://www.wired.com/2017/01/make-resolution-read-speed-reading-wont-help/>; lesedato 02.03.18)

Oktav

En bok i oktavformat var egnet til å imponere leserne (Korte og Rauch 2005 s. 186-187).

Omslagsaktualisering_

Ved omslagsaktualisering er et aktuelt bildebilde (eller et annet svært aktuelt bilde) plassert på et bokomslag, bilder fra et nytt dataspill plassert på et filmcover, musikkcdcover, eller lignende. Nyutgivelsen av en gammel bok kan være med et bilde fra en ny filmatisering av boka eller noe annet svært aktuelt på bokomslaget.

Da Per Bronkens TV-serie *Jenny*, basert på Sigrid Undsets roman fra 1911, gikk på norsk fjernsyn i 1983, ga Aschehoug ut en paperbackutgave med Liv Ullmann i rollen som Jenny på omslaget.

Opera_buffa_

(_sjanger, _drama) Opera med komisk handling.

Operette_

(_sjanger, _drama) Fra italiensk for “liten opera”. Et musikalsk skuespill/sceneverk med innslag av talt dialog mellom sangene (“talen” blir ikke sunget eller syngesnakket som i en opera). Opera-lignende musikkteater som inneholder talt dialog. Liten opera uten en svært alvorlig handling (alvorlig slik det kan være i opera).

“The term operetta was first used for such burlesque opera, but then acquired its own light, comic and sentimental connotations.” (Dyer 2007 s. 50)

I Frankrike nådde operettesjangeren et høydepunkt på 1800-tallet med komponisten Jacques Offenbach (Dousteyssier-Khoze 2000 s. 93).

Eksempler:

Jacques Offenbach: *Orfevs i underverdenen* (1858) og *Den skjønnne Helena* (1864)

Johann Strauss den yngre: *Flaggermusen* (1874) og *Sigøynerbaronen* (1885)

Franz Léhar: *Den glade enke* (1905)

Oscar Strauss: *Sjokoladesoldaten* (1908)

“Under den franske revolusjonen var opéra comique-sjangeren enormt viktig i kampen om opinionen [...] Opera som har talt dialog og sang, som veksler mellom dette. Litt som musikal i dag. Det fantes flere forskjellige typer opéra comique på 1700-tallet. Det som er felles, er vekslingen mellom sang og tale. [...] Sjangeren har en komplisert historie. I starten var det komikk blandet med musikk. Fra 1750 til 1800 utviklet den seg mer og mer. Etter hvert fikk du borgerlige stykker og tragedier som ikke hadde noen komiske elementer i det hele tatt. Vanlig opera i Frankrike på den tiden var bygget på masse regler. Opéra comique ble i stedet som romanen, helt uten regler. [...] Det var korte stykker, på mellom en halvtime og tre kvarter. Det ble satt opp flere på samme kveld. Man kom og gikk som man ville, og de spilte kanskje fra fem og utover. [...] Dette var perioden da Marie Antoinette kom til Frankrike, som kona til Ludvig 16. Hun ble talsperson for opéra comique. En slags beskytter av den nye sjangeren, i kongehuset. [...] For eksempel var det et stykke kalt *La Prise de Toulon*, som er nyhetsformidling om slaget ved Toulon på propagandistisk vis. De revolusjonære var motstandere av kirken, og mange stykker gjorde narr av klosterbevegelsen, med gravide nonner og munkesom drakk seg i hjel. Et stykke handler om noen som tror de kommer til et horehus, men så viser det seg å være et kloster.” (Martin Wåhlberg i *Morgenbladet* 3. – 9. mars 2017 s. 21-22)

Georges Bizets *Carmen* (1875) var opprinnelig en operette, men ble omgjort til opera, ved at det talte ble omdannet til resitativer av den franske komponisten Ernest Guiraud (Orrey 1972 s. 201).

Den britiske forfatteren Arthur Conan Doyle ble berømt for sine Sherlock Holmes-historier, og tjente penger både på dem og på adaptasjoner. Sammen med sin landsmann James M. Barrie (kjent for *Peter Pan*) skrev Doyle teksten til en operette om Holmes (Oudin 1997 s. 45) Barrie skrev også “The Adventure of the Two Collaborators” (1893, publisert i 1923), der “Holmes deduces that two men Watson has seen walking along Baker Street are collaborators on an unsuccessful comic opera. The two men (Doyle & Barrie) have come to Holmes’s rooms to find out why their comic opera is not a success. Holmes refuses, despite threats, to go to see the show, a decision which ultimately leads to his disappearance in a cloud of smoke.” (<http://www.schoolandholmes.com/summariesb.html>; lesedato 12.12.13)

Noen operetter er parodier, f.eks. et verk av franskmennene Charles Blondelet og Charles Mey, *Nana og Cie* (1881), som parodierte en roman av naturalisten Émile Zola (Dousteyssier-Khoze 2000 s. 93).

Den sveitsiske forfatteren Friedrich Dürrenmatt og komponisten Paul Burkhard's *Frank den femte: Opera om en privatbank* (1960) er en musikalsk komedie og operette. Det samme kan sies om Bertolt Brecht og Kurt Weills *Treskillingsoperaen* (1928) som Dürrenmatt er inspirert av.

Oppbyggelseslitteratur

(_sjanger) Dogmatisk litteratur som skal styrke leseren i sin tro på Gud. Det forutsettes at leseren allerede er troende.

Eksempler er andaktsbøker, huspostiller, kristne romaner m.m.

“Den danske forskeren Charlotte Appel [...] [påpeker at blant litteraturen i Danmark-Norge på 1600-tallet] ble det utgitt oppbyggelige bøker til kvinner i sin alminnelighet, til enker, til svangre kvinner, til reisende, til sjømenn, osv.” (Eidsvåg 2007 s. 146)

Oppdateringspakke

Engelsk: “patch” eller “expansion”.

Et program som oppdaterer og utvider (eventuelt justerer/forbedrer) et dataspill som allerede er kjøpt. Mange oppdateringspakker kan lastes ned på Internett etter hvert som spillprodusentene arbeider videre med dataspillet og vil gjøre nye komponenter tilgjengelige.

Digitale komponenter som fjerner en feil (en bug) i et dataspill. Det er vanlig at en patch kan lastes ned gratis fra Internett eller legges ved på cd-rom i datablader (Wirsig 2003 s. 353).

Oppdateringstvang

F.eks. i naturvitenskapelig litteratur med “kort holdbarhet” fordi den vitenskapelige utviklingen/forskningen går så raskt.

Oppdragsskriving

En tekst/bok som har en kommersiell oppdragsgiver som initierer skrivingen. Bestillingsverk.

Dag Solstads dokumentarroman *Medaljene forside* (1991) handler om skipsverftet og industrikonsernet Akers historie, og ble gitt ut til Akers 150-årsjubileum. Boka ble gitt ut i samarbeid med og på oppdrag fra Aker.

Den engelske forfatteren Fay Weldon skrev i 2001 romanen *The Bulgari Connection*, som opprinnelig var et bestillingsverk fra det italienske firmaet Bulgari, et firma som handler med juveler, driver hoteller m.m., skulle bare distribueres på en jubileumsmarkering. Men boka havnet senere også i bokhandelen, noe mange litteraturkritikere mislikte (Schütz 2010 s. 398).

Da det tyske bilfirmaet BMW lanserte sin bilmodell Mini Cooper S, fikk den skotske krimforfatteren Val McDermid i oppdrag å skrive en roman der bilmerket skulle omtales i 1. kapittel på en positiv, men ikke påfallende måte (Schütz 2010 s. 398). Boka ble trykt i et opplag på to millioner, oversatt til seks språk og solgt i 17 land.

Den britiske historikeren og forfatteren Jason Goodwin skrev boka *Otis: Giving Rise to the Modern City* (2002) på oppdrag fra heisfirmaet Otis Elevator Company.

Da Gro Dahle “for et par år siden ble spurt av Incestsenteret i Vestfold om å lage en bok om overgrep mot barn, betakket hun seg. - Kanskje et annet år, svarte jeg, sier Dahle. Det var før hun fikk Skolebibliotekarforeningens litteraturpris 2015 for sitt samlede forfatterskap av barnebøker. Sammen med overrekkelsen kom det igjen et ønske om å lage en bok for de barna som tror de er de eneste som bærer på en stor og vond hemmelighet, barn som er utsatt for incest. - Da tenkte jeg at det er viktig at en sånn bok finnes, at du kan komme over den på biblioteket, møte en bok som kan være støtte, som en venn. Det er nok at boka er der for dem som trenger den, sier Dahle. [...] Og med den brutale virkeligheten som bakteppe, gikk hun løs på oppgaven som har resultert i bildeboka “Blekkspruten” [2016]. Hun kaller den selv en allalderbok, den kan leses av barn, voksne og ungdom. Boka er det illustratør og ektemann Svein Nyhus som har tegnet. Incestsenteret i Vestfold har vært faglige rådgivere underveis i prosessen.” (<https://www.tb.no/kultur/tjome/litteratur/gro-dahle-og-svein-nyhus-har-laget-bildebok-om-overgrep/s/5-76-381511>; lesedato 12.06.17)

“Aker-konsernet nekter å gi ut boken de har betalt tre millioner for å få Henrik Langeland til å skrive. Selskapets forrige betalte kronikør, Dag Solstad, mener forfattere bør tilfredsstille sin arbeidsgiver. Men aldri signere en kontrakt. [...] Sist lørdag meldte Dagens Næringsliv at Aker Solutions hadde stoppet *Eventyrerne – en*

fortelling om Aker i vår tid, den ferdigskrevne sakprosaboken de selv hadde hyret Henrik Langeland, kjent for bøker som *Wonderboy* og *Verdensmesterne*, til å skrive. Langeland jobbet i tre år med prosjektet og Aker har utbetalt over tre millioner kroner til forfatteren og forlaget Tiden, ifølge selskapet. Langeland hadde visstnok imøtekommet over 200 endringsforslag. Likevel ønsket ikke Aker å gi ut boken, blant annet fordi de ikke likte forfatterens litterære valg [...] “Hva vil det si å skrive ei bok på oppdrag? Jo, det vil si å bruke sine talenter til å skrive ei bok som oppdragsgiveren er fornøyd med. Den som ikke er villig til å innse det, bør ikke ta på seg oppdraget”, skriver Solstad i essayet “Roman på oppdrag”. [...] [Solstad ble] kontaktet av Aker som ville betale ham og gi ham tilgang til arkivene sine for at han skulle skrive deres historie. Han ga seg hen til oppgaven med liv og lyst. I motsetning til i det foregående forfatterskapet ville han ikke skrive mot makta og kapitalen, men fra sine nye sjefers perspektiv. [...] Resultatet ble romanen *Medaljens forside. En roman om Aker.*” (Askild M. Aasarød i *Morgenbladet* 24. – 30. november 2017 s. 48)

“Kjartan Fløgstad har både skrevet sakprosabøker om Snøhetta (2004) og tungindustrien i Sauda (1990), begge på oppdrag. - Jeg hadde helt frie tøyler, til å forme boken og teksten som jeg ville, sier han om Snøhettaboken. Da han skulle skrive boken om industrien i Sauda, passet han på å ordne det slik at det formelt sett både var ledelsen og fagforeningen som inviterte ham til å skrive, forteller han. Toril Brekke ga ut romanen *Bergskatt* om Løkken gruver og Orkla i 2004, på oppdrag fra Jens P. Heyerdahl. - De leste ikke manuset eller kontrollerte det underveis. Jeg fikk full frihet, sier Brekke. Så lett har ikke Henrik Langeland hatt det i Røkkes Aker.” (Askild M. Aasarød i *Morgenbladet* 24. – 30. november 2017 s. 49)

“Man bør ikke inngå kontrakter hvor forfatteren kan sensureres slik Henrik Langeland har blitt, sier næringslivshistoriker Christine Myrvang. [...] “Vi forsto da dette prosjektet ble igangsatt, at Aker hadde denne sensurretten, og vi var veldig skeptiske”, sier Christine Myrvang, næringslivshistoriker ved institutt for kommunikasjon og kultur på Handelshøyskolen BI. Hun har blant annet vært med på å skrive historien til Storebrand og Kongsberg våpenfabrikk. [...] Nylig meldte magasinet Kapital at journalist Odd Harald Hauges bok om Telenors historie også er stoppet av bedriften, på noe vagt grunnlag. Begge prosjektene var altså bundet av kontrakter som ga bedriften siste ord. [...] Man kan selvsagt hevde at vi som har solide kontrakter, også kan komme til å bedrive selvsensur. At vi underbevisst prøver å tekkes oppdragsgiveren. [...] - Men bedriftene betaler jo også dere for en tjeneste. Kan det ikke da egentlig være vel så redelig å si, “jeg jobber nå på oppdrag og er derfor i lomma deres”? - I så fall blir arbeidet en del av markedsføringen til bedriften. Du må i så fall være åpen på det. Da skriver du ikke etter faglige og forskningsetiske standarder. Leseren må kjenne premissene. Så kan man ta det for det det er, sier Myrvang.” (Askild M. Aasarød i *Morgenbladet* 24. – 30. november 2017 s. 49)

Oppfølger

Amanda Grange and Jacqueline Webbs roman *Pride and Pyramids: Mr. Darcy in Egypt* (2012) spiller på den fascinasjonen for Egypt som preget Regency-perioden i England. Jacqueline Webb er egyptolog. Handlingen i romanen er at familien Darcy, med Mr. Darcy, Elizabeth og deres barn reiser til Egypt, der de støter på et mysterium og finner en gammel skatt. Skurken George Wickham befinner seg også der. “In the entire spectrum of *Pride and Prejudice* sequels, variations, retellings, and what-if’s I’ve seen Darcy as a vampire, werewolf, zombie, ranch owner, and rock star. I’ve seen Elizabeth as a master zombie fighter, scientist, doctor, sleuth, and time traveler. I’ve seen them in WWII England, Colonial America, Thailand, Texas, and Oxford, but never have we seen them the way Amanda Grange and Jacqueline Webb have envisioned them in *Pride & Pyramids: Mr. Darcy in Egypt*. Taking them down the Nile and into the sprawling deserts of Egypt, Grange and Webb turn our beloved couple into amateur archeologists on an expedition in the land of the pharaohs! *Pride & Pyramids* begins approximately 15 years after the fairytale ending of *Pride and Prejudice*. Elizabeth and Darcy are comfortably tending to their many children and leading a comfortable, happy life. This changes with a visit from Edward, brother of their cousin Colonel Fitzwilliam. Recently, Edward has been stricken with the latest craze in Regency England: Egyptology! Begging for an adventure, Darcy gives in to Elizabeth and asks Edward if he can bring the family along with him to Egypt.” (Kimberly Denny-Ryder i <http://austenprose.com/>; lesedato 05.09.12)

Ulrik Imtiaz Rolfsens krimroman *Gass* (2012) ble lansert som en frittstående oppfølger til TV-serien *Taxi* (2011), regissert av Rolfsen.

Oral inspirasjon

(_inspirasjonspraksis)

Ingvild H. Rishøi, blant annet forfatter av novellesamlingen *La stå* (2007), har i et intervju fortalt at hun blir inspirert av historier hun overhører: “På gravlunden. I barnehagen. På t-banen. Særlig der. Folk sier jo så mye rart. Om livene sine. [...] jeg skriver notatene på mobilen. Da tror folk jeg skriver tekstmeldinger. Men de fleste historiene jeg hører blir ikke brukt til noe, altså.” (*Medlemsblad for Bokklubben nye bøker*, nr. 22, 2007 s. 6)

Orakellesing

Se *Litteraturhistoriske tekstpraksiser* (2008) s. 138

Også kalt “bokorakel” (på tysk “Buchorakel”), hos Messerli og Chartier (2000 s. 526) forklart som “å slå tilfeldig opp på en bokside og den troende betraktning av den tilfeldig oppslåtte side”.

Orakelstav

“*Norsk etymologisk ordbok* [2013] av Yann de Caprona [...] bok: samling trykte ark som er innbundet (...) fra norrønt bök-: trolig beslektet med det norske plantenavnet bøk siden germanerne skrev orakelstaver på trestykker av for eksempel bøk.” (<http://bokelskere.no/tekst/240051/>; lesedato 19.12.13)

Oratorium

(_sjanger) Musikkstykke av dramatisk art (både dramatisk og fortellende) med sangere (som opptrer som “skuespillere”), kor og musikere.

Tyskeren Barthold Heinrich Brockes skrev pasjonsoratoriet *Den for verdens synder pinte og døende Jesus* (1712).

Den tyske komponisten Paul Hindemith skape oratoriet *Det uopphørlige* (1913) til tekst av den tyske ekspresjonisten Gottfried Benn.

Den tyskspråklige dramatiker Peter Weiss skrev stykket *Granskningen: Oratorium i 11 sanger* (1965) om den nazistiske jødeutryddelsen. Stykket består av 11 “sanger” og 33 “avsnitt”, og i et rytmisk språk som nærmer seg et fast versemål. Oratoriet er basert på materiale fra en rettssak om jødeutryddelsene. Rettssaken fant sted i Frankfurt i årene 1963-65, med mer enn 300 vitner. I Weiss’ tekst er de redusert til 9 vitner uten navn, samt 18 navngitte anklagete personer. Også de av vitnene som er overlevende jøder, er navnløse slik de var det i konsentrasjonsleiren Auschwitz, der de var redusert til et nummer i rekken av mennesker som skulle tilintetgjøres. Ifølge Weiss fungerer de 18 anklagete i hans tekst mer som symboler enn konkrete personer. Granskningen i både den faktiske rettssaken og i teksten gjelder det samfunnet som tillot at Auschwitz eksisterte. Siste sang i oratoriet handler om kremasjonsovnene i konsentrasjonsleiren. Weiss’ oratorium står altså så langt fra Bachs juleoratorium i innhold som det er mulig å tenke seg.

Ordlek-memorering

(_memoreringspraksis) I verket *Encyclopaedia* (1630) nevner tyskeren Johann Heinrich Alsted en del teknikker som har preg av ordlek for å bedre hukommelsen: at den som skal huske noe lager for eksempel rim, akrostikon (diktstrofer der begynnelsesbokstavene eller sluttbokstavene i hver verselinje danner et ord eller en setning) og anagram (ord eller et uttrykk som er lagd ved å bytte om på bokstavrekkefølgen i andre ord eller uttrykk) (Berns og Neuber 2000 s. 133).

OSS

(_sjanger, _digital) Engelsk: “FAQ”. Forkortelse for “Ofte stilte spørsmål”. En redigert samling av spørsmål og svar om et nettsted eller et emne. Inkluderer gjerne forklaringer på forkortelser som blir brukt av brukerne av nettstedet.

En OSS sparer den som har lagd et nettsted for å gjenta svar gang på gang til nye brukere av nettstedet. “Undersøkelser viser både at brukere liker ofte stilte spørsmål, og at slike spørsmål kan spare bedriften for mye kundekontakt, hvis man ønsker det.” (Calvert 2004 s. 65)

Ostrakon

Flertallsform: “ostraka”.

Potteskår brukt som skrivemateriale. Tekstene på ostraka er stort sett kvitteringer, elevers skriveøvelser og korte meddelelser. Det er bevart mange tusen ostraka, bl.a. i Egypt. Et slags dokumentasjonssenter for egyptiske faraoer, plassert i byen Amarna, inneholdt kun ostraka fra diplomatisk korrespondanse (Polastron 2004 s. 25).

Ostraka ble skrevet på med samme type penn og blyant som på papyrus (Bouquiaux-Simon 2004 s. 19).

Førsteamanuensis Anastasia Maravela ved Universitetet i Oslo fortalte i 2012 at universitets papyrussamling “er den største i Norden, ja, faktisk nord for Berlin. Den består av nesten 2300 papyrusfragmenter, i tillegg til 27 ostraka – potteskår

med tekst, noen pergamenter, noen tekster på mumietavler i tre og ett mumieklede. [...] Papyrologen Samson Eitrem (1872-1966). Han la sin egen bryllupsreise til Kairo, og på byens antikvitetsmarked kjøpte han, for egne penger, et titall papyrusfragmenter og potteskår med tekster på gammelgresk. Året var 1910 – og det var starten på papyrussamlingen ved UiO.” (*Aftenposten* 27. januar 2012 s. 10)

Hypatia var en egyptisk filosof og vitenskapskvinne som levde i Alexandria i Egypt på 300-tallet e.Kr. (hun ble drept av fanatiske kristne i år 415). “Of Hypatia, Socrates Scholasticus relates that the Christian populace of Alexandria “murdered her with tiles [*ostrakois*],” tearing her body to pieces (Gibbon has her being flayed alive). In the Greek lexicon of Liddell and Scott (1889), this is the primary meaning of ostrakon: “a tile or potsherd.” But it also has been translated as “shells,” (e.g., Bohn’s Ecclesiastical Library) [...] Discarded shards of terracotta, either broken roofing tiles or pieces of pottery, were used in voting, the name of the candidate scratched on these *ostraka*, which then were counted to determine whether that person was to be ostracized. [...] The Greek word for “bone” is *osteon*, from which *ostreon* (“oyster”) and *ostrakon* (a hard, bone-like shell) both derive. By extension, *ostrakon* also means a piece of earthenware, tile, or pottery – all of which, including oyster shells, were used to cast a vote in ostracism.” (James Grout i http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/greece/paganism/hypatia.html; lesedato 14.06.18)

Oversettelseskritikk

Kritikk av spesifikke oversettelser og av oversettelsespolitikk.

“Nå har jeg alltid ment at stemningsmennesket Hamsun var offer for dårlige oversettelser. Hadde Hamsun hatt en bedre oversetter til engelsk, og dermed fått en mer forståelsesfull mottagelse i de engelskspråklige land, ville ting kanskje sett annerledes ut. Jeg tror ikke Hamsun forstod seg på politikk i det hele tatt, men først og fremst skapte seg fiende- og vennebilder etter de steder han fikk sitt kunstner-jeg bekreftet.” (Erik Fosnes Hansen i *Dagbladet* 7. februar 2009)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>